

Kelemen Elemér:

Ezeréves a magyar iskola¹

Az itáliai eredetű bencés szerzetesek Géza fejedelem hívására a 990-es években telepedtek le hazánk területén. Első kolostoruk alapjait – az egyháztörténet forrásai szerint – 996-ban rakták le a pannóniai Szent Márton hegyén, a mai Pannonhalmán. A 278 méter magas hegyre épített kolostor falai között működött az első hazai szerzetesiskola, amely egyben – minden bizonnyal – az első magyarországi iskola volt. Alapításának közelgő ezredik évfordulója jelenti tehát iskoláztatásunk – kétségkívül jelképes – kezdeteit.

A Szent Márton-hegyi szerzetesiskola a bencés rend évszázados, Szent Benedek által megszabott nevelési elvei és a nyugat-európai országokban már széles körben elterjedt oktatási szabályai szerint működött. A kolostori oktatás elemi tananyaga ekkor – és még évszázadokon át – a mindennapi szerzetesi élet eszköztárát jelentette: a latin nyelvű olvasás és ígéhirdetés tudományát, az egyházi éneklést és az egyházi szertartások ismeretét. A magasabb egyházi, illetve állami hivatali beosztásokhoz megkövetelt tudást, vagyis a latin nyelv alaposabb ismeretét, írásbeli és élőszóbeli használatát, az írástudást, a logikai és az irodalmi, zenei műveltséget valamint a matematikai, a természettudományos és a történeti ismereteket a következő tananyagfokozat nyújtotta. A harmadik, a legmagasabb fokozatot pedig a filozófiai és a teológiai művek elmélyült tanulmányozása jelentette.

Alig egy évszázaddal a kolostor alapítása után *László király* vagyonszeifeirást rendelt el. Ennek számunkra a legérdekesebb és legfontosabb része az 1093 táján itt, a kolostor könyvtárában őrzött könyvek jegyzéke. A lajstrom arról tanúskodik, hogy a szerzetesiskolában teljes körű oktatás folyhatott. Ám van ennek a történetnek egy másik figyelemre méltó összefüggése is: az iskola és a könyvtár a magyarországi művelődés kezdeteitől szerves egységet alkotott. A közelgő évforduló tehát a művelődés e két ikerintézményének közös ünnepe.

Az iskola korai létezésére és működésére más, közvetlenebb bizonyítékokat is felmutattak a kutatók. Elsősorban *Mauritius* pécsi püspöknek a visszaemlékezését, aki egy írásbeli munkájának előszavában arról tesz említést, hogy gyermekkorában, vélhetően az 1010-es években itt volt „puer scholasticus”, azaz iskolás vagy énekes fiú. *Szent Gellért* legendájában szó esik itteni bencés szerzetesekről, akik közül ketten magyarul is prédikáltak, térítettek. Az iskola tehát nemcsak a latin, hanem a magyar nyelv művelésének is fontos korabeli intézménye volt.

Az első magyarországi iskola korszakos eseménye az államalapító magyarság életének. A honfoglalással hazánk földjét vették birtokukba őseink, az iskola révén az egyetemes – európai és keresztény – kultúrát. Az első iskola tehát az Európába vezető út, a beilleszkedés sorsdöntő, meghatározó lépése volt. Ez az iskola jelentette alapját a magyarországi oktatás a következő évszázadok során egyre gyarapodó és differenciálódó intézményrendszerének, ami a kezdettől fogva – a hagyomány és a modernizáció kettős szorításában – dacolni tudott népünk hányatott történelmével, és segített lépést tartanunk a nagyvilággal.

Az elsőt követő magyarországi iskolák, a bencés és cisztercita kolostorok, a székesegyházak és a plébániák gyarapodó számú iskolái, miközben a korabeli egyetemes

¹ Ezen írás lapunk felkérésére, a szerző – az újjáalakult Iskolatörténeti Emlékbizottság ügyvezető igazgatója – e tárgyban írott tanulmányainak, cikkeinek, előterjesztéseinek és jelentéseinek felhasználásával készült.

műveltséget közvetítették, szükségképpen hozzájárultak a sajátos, az ősi hagyományokban gyökerező magyar kultúra megőrzéséhez és átörökítéséhez, elterjesztéséhez is. Nemcsak az egyházi központok, a királyi és a főúri udvarok életére, szokásaira hatottak, hanem a mindennapok dolgaira, a mezei szorgalomra és a városi iparosodásra egyaránt. De közvetítői voltak, olykor szándékuk és érdekeik ellenében, a középkor világát megrendítő szellemi törekvéseknek, a humanizmus, majd a reformáció eszméinek is.

A tömegkultúra első nagy forradalma, a reformáció megőrizte és kiterjesztette az előző korszak iskoláztatási eredményeit. Az anyanyelvre váltó egyházi műveltség a népoktatás fellendülését hozta magával, majd a középfokú oktatás kiterjesztését. A tudós prédikátorok és tanítók éppúgy utat találtak az egyetemes műveltség korabeli forrásaihoz, mint szerzetes és klerikus elődeik. A magyar művelődés nemzetközi kapcsolata az első évszázadokban Bolognától és Páduától Párizsig és Oxfordig, majd Wittenbergtől Utrechtig behálózta egész Európát.

A török hódoltság, valamint a vallás- és testvérháborúk felmérhetetlen vérvesztései ellenére a magyar kultúra, az iskolaügy megerősödve került ki a reformáció és az ellenreformáció harcaiból. Az egymással is versengő protestáns kollégiumok, valamint az európai mintára szervezett jezsuita, majd piarista gimnáziumok nemcsak a nemzeti szellemet őrizték és erősítették, hanem végvárai és más népekhez is közvetítői voltak a polgárosodó és differenciálódó – keresztény és keresztényen – európai kultúrának.

A felvilágosodás százada kiterjedt iskolahálózatot, mintegy négyezer kisiskolát és csaknem száz rangos kollégiumot és gimnáziumot talált a magyar földön. *Mária Terézia* nagyszabású tanügyi reformja az 1770-es években ezt az iskolarendszert akarta – birodalmi szempontok és a felvilágosult abszolutizmus logikája szerint – sajátosan értelmezett európai keretek közé terelni.

Alapeszméje, hogy tudniillik az iskolaügy közügy, „politikum”, több mint kétszáz éve a magyar iskola súlyos konfliktusainak forrása. A magyar nevelés történetének ez a két évszázada a túlzott központi beavatkozás és az iskolafenntartói-iskolai autonómia, a gyakran türelmetlen aufklérizmus, a poroszos merevség és tekintélyelvűség, valamint a modernebb, polgári mintákat követő szabadságelv, a liberalizmus iskola körüli – s nemcsak az iskoláért vívott – harcainak a története (is). A magyarországi iskola fejlődését azonban soha semmi nem fordította el úgy a nevelésügy fejlődésének egyetemes, európai irányaitól, mint a politikai szándékoktól vezérelt, meglehetősen jó szándékú, ám többnyire ellentmondást nem tűrően erőszakos központi modernizációs szándék. Ennek példái a Ratio Educationistól az Entwurfon át az 1930-as, majd az 1950-es évek eltérő ideológiai és politikai szándékoktól vezérelt, ám azonos természetű etatizmusáig és a közelmúlt restaurációs törekvéseiig terjedően hosszasan sorolhatnánk.

A modern magyar közoktatás alapjait végül is – a XIX. század uralkodó eszméinek szellemében – a legnagyobb magyar művelődéspolitikus, *Eötvös József* rakta le az elbukott polgári forradalmat és nemzeti szabadságharcot követő kiegyezés éveiben, 1867 után. Számos intézkedés, így például a tankötelezettség és a tanszabadság egyensúlyán alapuló modern népoktatás törvényi alapjainak a megteremtése a mintául szolgáló Európát is megelőzte. Erre épülhetett azután a középiskola, a szakképzés és a felsőoktatás számszerű eredményekkel is igazolható és a gazdaságban, társadalomban egyaránt minőségi változásokat elindító, átfogó reformja.

A XX. század nagy történelmi megpróbáltatásai kevésbé kedveztek a magyar iskola fejlődésének. A közoktatás mind a harmincas, mind az ún. ötvenes években a korlátlan hatalomra törekvő, erőszakos világnézetű, kirekesztő hatalmi politika eszközévé torzult, miközben mérhetetlenül meggyengült a történelmi hagyományokból és a nemzetközi kapcsolatokból merítő immunitása. Az iskolaügy monopolizálására, ideológiai

indíttatású, etatista kisajátítására irányuló törekvések időszakos sikere egy alternatívák nélküli, egyenirányítású, monolit iskolarendszer kialakulását eredményezte, ami elveszítette a korábbi szerves fejlődés folyamán, történetileg kialakult sokszínűségét, szervezeti és tartalmi gazdagságát. Ezt a torzulást a mennyiségi és minőségi fejlődés számottevő tényei sem fedhetik és feledtethetik el. A századvég azonban harmadszor is felmutatta számunkra a nemzetközi fejlődés tendenciáira is figyelő irányválasztás esélyét, ám az ismételt – s ezért jövőtehetetlenül tragikus – iránytévesztés veszedelmes alternatíváját is.

A továbbiakban az ezeréves magyar iskola szükségképpen töredékesen – és meglehet, szubjektív módon – felvázolt történetének néhány olyan tanulságára utalok, amelyek támpontot kínálhatnak a tájékozódáshoz és az értékválasztáshoz, akár a millenniumi előkészületeket, akár az oktatáspolitikai döntéseket illetően. A legfontosabb talán az, hogy az iskola a magyar történelem legsúlyosabb időszakáiban is megtartó erő, nemzeti fennmaradásunk egyik legfontosabb intézménye volt. Záloga s egyben bizonyítéka is a mindenkor magyar társadalom életképességének – olykor a túlélés, a megmaradás képességének – s a gyermekekért, tehát a jövőért érzett felelősségének.

Az előbbiekből következik az iskola felbecsülhetetlenül fontos szerepe a mindenkor modernizációban. A magyar gazdaság és társadalom fejlődésének virágzó korszakait, amikor is lépést tartottunk az egyetemes fejlődéssel, vagy sikerrel kísérrelhettük meg a felzárkózást, mindig az oktatás nagy és eredményes expanziói előzték meg. A reformkort és 1848-49-et a Ratiok kora, a XIX-XX. század fordulójának nagyarányú fejlődését közoktatásunknak az eötvösi népoktatási törvénnyel megalapozott polgári átalakulása. Távols országok, így pl. az ázsiai „kistigrisek” példájára hivatkozva olykor hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni saját történelmünknek ezt a bizonyító értékű tapasztalatát.

Ugyancsak mának szóló tanulság az is, hogy a magyar iskola folyamatos párbeszédet jelentett az egyetemes emberi kultúrával: eszmék és módszerek, tanítók és tanítványok folytonos cseréjét. Ennek révén nemcsak kaptunk, adtunk is az emberiségnek: világhírű tudósokat, művészeket vagy éppen megbecsült, konvertálható munkaerőt. S az iskola különösen eleven kapcsolatot jelentett Közép- és Kelet-Európa, mindennek előtt a Kárpát-medence egymásra utalt népei között, nemcsak a magyarság, hanem más népek nemzeti kultúrájának épülését is ösztönözve és segítve.

A nagykun települések – Karcag, Kisújszállás, Kunmadaras, Kunhegyes, Kunszentmárton, Túrkeve – önkormányzatai, Jász-Nagykun-Szolnok megyei Szervezete, a Honismeret és a Jászkunság című folyóirat és a karcagi Déryné Művelődési és Ifjúsági Központ

A NAGYKUNSÁG MÚLTJA ÉS JELENE

címmel pályázatot hirdet a redemptió 250. évfordulójára.

A pályázat témája: a redemptió hatása a Nagykunság társadalmi-gazdasági fejlődésére (Ajánlott témák: gazdálkodás, oktatás, művelődés, közigazgatás, ipar, mezőgazdaság, kereskedelem, folklór). Pályázhatnak a helytörténettel és honismerettel nem hivatásszerűen foglalkozó Nagykunságban élő, vagy a téjegység iránt érdeklődő kutatók. A pályázat egyéni. Pályázni csak nyomtatásban meg nem jelent és más pályázatra be nem nyújtott tanulmánnyal lehet. Egy pályázó több pályaművet is beadhat, terjedelmi korlátozás nélkül. A pályázatokat 3 gépelt példányban kell leadni, **1995. augusztus 15-ig**, a Déryné Művelődési és Ifjúsági Központba (5300 Karcag, Dózsa György u. 5-7.). A pályázatokat a kiíró szervek által felkért szakértő bizottság bírálja el. A bíráló bizottságnak jogában áll a pályadíjakat megosztani, vagy átcsoportosítani.

Díjak: I. helyezés 10.000 Ft, II. helyezés 8.000 Ft, III. helyezés 6.000 Ft, Különdíj 10.000 Ft.

A legsikeresebb pályaművek megjelenését a kiíró szervek kiadványtervükben szerepeltetik. Eredményhirdetés: 1995. október 6-án, ünnepélyes körülmények között Karcagon.

Meghirdető Szervek